

Skellefteås näringsliv – en bakgrundsbeskrivning

1. Bakgrund

Fram till 1950-talet ökade Skellefteås befolkning. Inom Skellefteå kommuns nuvarande gränser växte befolkning med 60 %, från 46000 till närmare 74000 under perioden 1901-1951. Befolkningsantalet har sedan dess och fram till idag förblivit oförändrat.

Skellefteå är en utpräglad industriregion. Det lokala näringslivet har utvecklats i nära kontakt med skogs- och gruvnäringen. Dock finns det en tradition av småföretagsamhet och uppfinnarriktadhet som inte lika tydligt förekommit i andra norrländska städer: Denna småföretagsamhet har varit delaktiga i att bygga upp, vid sidan av gruvnäringen, en framträdande lokal verkstadsindustri. Trots denna småföretagsamhet och uppfinnarriktadhet har regionens näringsliv satts under hård press under de senaste två decennierna. Den traditionella basindustrin har levt med ökad konkurrens och försämrade lönsamhet och det har reducerat expansomöjligheterna för det lokala näringslivet. Industrin kan inte heller på samma sätt som tidigare skapa nya arbetstillfällen.

Syftet med denna studie är att ge en beskrivning över de övergripande faktorerna som gör att Skellefteå ser ut som det gör idag. Det kommer att ges en beskrivning över företagsamhetens möjligheter och villkor och hur det har förändrats i regionen. Vi behöver veta vad som är speciellt med Skellefteå. Följande frågor kommer att belysas i olika delar av studien: Hur ser Skellefteås näringsliv ut idag? Vilken roll har småföretagsamheten spelat för regionens näringsliv? På vilket sätt har etablerandet av Boliden, en internationell storkoncern inom gruvnäringen, inverkat på näringslivets utveckling och till sist hur har utvecklingen sett ut för de nya framväxande tillväxtföretagen i Skellefteå?

1.2 Skellefteås näringsliv idag

Strax före sekelskiftet 2000 fanns det 1678 företag och föreningar i Skellefteå kommun med minst en person anställd. Det fanns också ytterligare 6635 personer, som bedrev företagverksamhet i egen regi utan anställda. Industrins betydelse för regionen är stor. Vid samma tidpunkt bestod den industriella företagskärnan av 213 företag som arbetade med varutillverkning, från bröd till guld, från hissar till köksfläktar, och av dessa var många små, både vad gäller produktionsvärde och lönesumma och antal anställda. I byggsektorn fanns det 171 företag med minst en anställd, från lokala yrkesspecialister till avdelningar inom de stora nationella koncernerna.

Inom handel och transport fanns det mer än 500 företag, därav ganska många små. Vid sidan av detta har det vuxit fram nya företag inom servicesektorn. Det fanns konsultfirmor med inriktning på teknik och ekonomi som delvis har anknytning till industrin. Studerar man de större IT-företagen i Skellefteåregionen år 2000 kan det konstateras att det fanns ett tjugotal större företag som sysselsätter ca 1300 personer. Den IT baserade företagsamheten är på stark frammarsch i Skellefteå. Det är frågan om komponenter för tele, och datanät, radio och telefoni, elektronikprodukter, elektromekaniska produkter, kund- och verksamhetsanpassade lösningar,

webbteknik, systemintegration, verksamhetsanpassade datatjänster mot offentliga och privata sektorn, och utveckling av system i mobila och fasta telekommunikationssystem etc. Regionens företagsamhet står inför nya utmaningar. Frågan är hur denna industriregion kommer att kunna utvecklas i framtiden? För att få några svar på denna stora fråga är det viktigt att studera vilken form av företagsamhet som utvecklats i regionen och hur beroendeförhållandena sett ut mellan olika lokala näringar.

1.3 Småföretagsamhetens rötter

Skellefterregionen påverkades markant under de första decennierna av 1800-talet. Då ökade folkmängden mer här än på andra håll. I jämförelse med Umeå, Piteå och Luleå avvek Skellefteå genom att växa starkt under denna period. Skellefteå fick skjuts av den ekonomiska aktivitet som åtföljde en omfattande nyodling i regionen och kolonisationen av lappmarken.

Företagsamheten var nära förankrad med jordbruksföretagandet. Skellefteå var ett nybyggarområde, som hade växt starkt under senare delen av 1700-talet fram till 1850-talet. Bebyggelsen bredde ut sig ganska långt in i lappmarken. Kolonisationen gav alltså en ny och större regional marknad som blev startskottet för nya initiativ inom handel och hantverk och arbetspecialisering, främst i de kustnära större byarna och att det skapades resurser och nya utvecklingsmöjligheter inne i regionen.

De naturliga förutsättningarna begränsade möjligheterna för jordbrukets utbredning och övervanns genom att lokala aktörer utvecklade alternativa försörjningssätt vid sidan av jordbruket. Binäringarna bildade en ny grogrund för att stärka småföretagsamheten i regionen. Här kan nämnas Stadsgrundandet år 1845 som ett uttryck för den tilltagande kommersialisering i regionen.

Den kommersiella aktiviteten tilltog under 1870-1880-talen och det utvecklades nya band mellan lokala företagare i Skellefteå och traditionellt starka företagarmiljöer som hade utvecklats nära jordbruket i andra områden av Sverige. I dessa områden hade företagsamheten lyckats blomma ut genom en förmåga att utifrån små medel utveckla binäringarna. Skellefterregionen var ett sådant område som lyckades reproducera ett företagskunnande som var nära knutet till den agrara sektorns omvandling. Den jämförelsevis stora lokala marknaden skapade utrymme för företagsamma individer att utveckla sin verksamhet på regional nivå.

Det kan konstateras att småföretagsamheten växte fram tidigt i Skellefteå regionen. Denna småföretagsamhet fick sedan möjlighet att utvecklas genom elektricitetens utbredning. Det var en viktig källa för företagsamhetens utveckling och den tidiga industrialismens företagande. De små byarna upprättade elnät med stöd av ett eget kraftverk under 1900-talets första decennier. Elektrifieringen var från början främst en fråga om småskaliga projekt. Det fanns plats för många företagare och det skapades många nya ekonomiska föreningar som skulle bygga upp och driva kraftverken och ledningsnäten. Med hjälp av ny teknik kunde dessa jordbruksbaserade företag förvandlas från hantverk och hemmaproduktion till större industrier. Det var frågan om familjeföretag som fick chansen att utvecklas till industriella storföretag under nya regionala förutsättningar. Det fanns flera företagare som startade upp spisbrödsfabriker, i andra fall startade man upp kooperativa företag för att specialisera sig på vidareförädling, framför allt på osttillverkning. Det öppnades upp nya stora möjligheter för företagare inom verkstads- och byggbranschen. En viktig företagsgrupp var bilfirmorna som var en korsning mellan försäljare och verkstadsföretag. De sålde bilar, tillhandahöll bensin, servade och reparerade bilarna och byggde om dem på inköpta chassier. Det var en ny bransch och kombinationsmöjligheterna var stora, och många nya företagare prövade sig fram. Ett

företagande som verkligen fick chansen att utvecklas var det som var knutet till transportsektorn och genom Boliden tillfördes regionen nya spetskunskaper inom denna sektor. Det etablerades en mängd åkerier i regionen, som betjänade både de gamla branscherna, till exempel mjölk- och timmertransporterna, och den nya gruvnäringen. Det gav lokala företagare möjligheten att börja hemmavid i liten skala och nya förebilder i det stora bolagets verksamhet och krav.

De internationella kriserna påverkade även Skellefteå under mellankrigsperioden. Vissa branscher inom Skellefteås näringsliv drabbades hårt men lindrades av de malmfyndigheter som gjordes i regionen. Detta innebar att ett nytt expansivt skede påbörjades och Skellefteås regionala marknad utvidgades markant. De flyttade in nytt folk och inkomsterna steg. Vid sidan av gruvnäringen och det positiva effekter som det skapade kunde småföretagsamheten fortsätta att utvecklas inom verkstadsbranschen under efterkrigstiden. Den var en företagsamhet som utvecklats utifrån små medel och var ett familjebaserat produktionsinriktat mångsyssleri som i många fall blev innovativa. Denna tradition är fortfarande ett levande inslag i regionens näringsliv. Vid mitten av 1990-talet fanns det ca 350 producerande företag.

Det kan konstateras att vid sidan av Boliden har det ur detta myller av företag vuxit fram ett antal lokalt förankrade internationella företag, som Alimak och Skega.

1.4 Gruvnäringen

Skellefteå regionens gruvnäring expanderade i samband med upptäckten av de stora malmfyndigheterna under 1920-talet och ur detta växte det fram en internationell storkoncern inom denna bransch. Regionen fick ett nytt inkomstflöde från denna malmbas, och det har sedan fortsatt kontinuerligt. Förtaget expanderade mycket kraftigt fram till 1950-talet i Skellefteregionen, mätt i antalet anställda och generade avkastning på det investerade kapitalet. Gruvnäringens expansion lockade även fram nya lokala gruvföretag. Det skedde dock på många vis på de stora företags villkor.

Ur ett regionalt perspektiv har Boliden-koncernen varit en viktig kund för andra företag. De har anlitat privata företag både för leveranser till nya anläggningar och ersättningsutrustningar i sina industrier och för rena underhållsarbeten. De har gjort omfattande beställningar till verkstadsindustrin. I många fall var koncernen tillräcklig stor att den kunde påverka den lokala prisbildningen och uppmuntra eller motverka nya företagsbildningar. Det kan även konstateras att det har skett en viss rekrytering av nya företagare bland Boliden-anställda. De kom från bolagets hjälpavdelningar, och de säger sig ha fått både utbildning och kontakter som var till nytta för dem när de skulle bilda egna företag. Ibland tog de med sig en eller ett par arbetskamrater och bolaget gav dem beställningar på utrustningar och servicearbeten.

Boliden-företagets hållning gentemot andra företag har växlat under årens lopp. Vad som har styrts deras efterfrågan är att det har funnits ett återkommande basbehov av service. Vid sidan av detta har det gjorts ganska många stora investeringar, som vid vissa tillfällen också påverkat den lokala efterfrågan på företagstjänster. För basbehovet av service och underhåll användes gärna de lokala företagen, och det var vanligt att dessa hade Boliden till största kund. Det gjorde dem starkt beroende av gruvföretaget och metallkonjunkturerna och det var inte heller alldeles enkelt för dem att kasta loss och söka sig andra kunder.

Boliden-företaget har försökt växa genom ökad vidareförädling eller diversifiering. Under 1970-talet betonade företaget betydelsen av att skapa nya produkter ur råvarorna, anpassa produkterna till marknadsförhållandena, höja anläggningarnas kapacitet, samt minska framställningskostnaderna. Företaget skulle verka i Sverige, och det skulle sträva efter att självt

eller inom koncernen vidareförädla de basprodukter som man kunde få ut ur malmerna, så att de kunde säljas med god förtjänst. Försäljningen skulle i första hand inriktas på den svenska och skandinaviska marknaden. Under 1980-talet blev internationaliseringen ett allt viktigare led i deras strategi. Genom att 1970-talets ekonomiska kriser fortsatte med en ytterligare en besvärliga krisperiod för gruv- och metallhanteringen under 1980-talet försämrades företagets lönsamhet. För att motverka detta föreslogs dels rationaliseringar och minskad personalstyrka, dels diversifiering – dvs en breddning av företagets affärsområde. Under denna period skedde ett flertal ägarbyten tills Trelleborg köpte företaget. I detta sammanhang förändrades företagets strategi återigen och nu skulle man tillbaka till kärnverksamheten och koncentrera sig på metall och kemi. Delar av verksamheten behövdes även säljas ut för att man var även tvungen att förstärka sina egna finanser efter ett antal förlustår. Företaget gick bra under några goda konjunktur år. Dock har metallpriserna återigen försämrats under senare delen av 1990-talet. Detta innebär att bolaget står inför nya utmaningar och svårigheter. Fortfarande är företaget strategi att inrikta sig på kärnverksamheten - den inriktning som hade varit ursprunget till företaget, men som gick förlorad under 1980-talet. Det ska bli ett förstärkings internationellt gruv- och smältverksföretag. Företaget har introducerats både på börsen i Toronto och på Stockholmsbörsen.

Det går inte komma undan det faktum att företaget har stor betydelse för den ekonomiska utvecklingen i Skellefteå region. Boliden AB är fortfarande Skellefteås största industriella arbetsgivare vid sekelskiftet 2000. Förutom att företaget är en stor arbetsgivare har den spelat en speciell roll för glesbygder som stärktes än mer av de gruvor som fanns i skelleftefältet utanför kommunen: i Lycksele – Kristineberg, i Arjeplog – Laisvall och i Gällivare – Aitik. Dessa hörde alla till Boliden-bolagets hemmaregion. Denna naturliga förankring påverkas idag av den allt starkare internationaliseringen av bolaget där företaget får sin primära kapitalförsörjning från börsen. Hur detta kommer att påverka Skellefteå är idag svårt att uttala sig om. Dock kan det konstateras att det har under lång tid funnits ett starkt beroendeförhållanden mellan de lokala näringslivet och Boliden-företagets förmåga att skapa regionala behov för sin verksamhet.

1.5 Skellefteföretag på tillväxt

Skellefteås industriella tillväxt börjades försvagas under början av 1970-talet. Framför allt inom Skellefteås traditionella industristruktur, som trä och massa. Utlokalisering av industri och förvaltning från överhettade områden prövades på många håll men visade sig svåra att genomföra med framgång. Det mest lyckade lokaliseringsförsöken skedde i samarbete med lokala företag och de etablerades ersättningsindustrier för de verksamheter som lokala företagare ansåg förmånligt att rationalisera. En annat viktigt skeende var bildandet av storkommunen. Därmed skapades en stark kommunal organisation, som fick till en av sina huvuduppgifter att främja näringslivet regionalt. Satsningar på mer avancerad utbildning var viktigt för att tillgodose näringslivets nya krav. Ytterligare en viktig förändring var investmentbolagens ökade betydelse i regionen. Det mest påtagliga var att de mellanstora företagen i regionen såldes till nya ägare, som hade mycket större finansiella resurser. Detta berodde på att familjeföretagen stod inför nya svårigheter. Förmögenhetsbeskattningen slog hårt mot de medelstora familjeföretagen samtidigt som behovet av kapital var stort om företagens skulle fortsätta att växa och vidga sina marknader. Företaget behövde mera pengar, framför allt på grund av att beskattningen skärptes och gjorde det svårt för nya ägare att behålla kontrollen över företaget.

Skellefteås styrka låg i att det hade utvecklas till ett starkt industriellt centrum i Norrland. Detta kom att bli viktigt i de nya samarbetsmönster som uppstod under 1970-talet. Lokaliseringsstödet blev omfattande och i samverkan mellan olika statliga och kommunala myndigheter samt näringslivets representanter skapades ett industriellt utvecklingscentrum (IUC). Det skulle fungera som teknisk konsult. Ofta arbetade man med utprovning av prototyper till planerade produkter. I detta fall spelade även småföretagarmiljön en viktig roll. Det fanns många företag i Skellefteå regionen som inte hade resurser att ta sig an tekniker som CAD/CAM. Därför blev det viktigt för de lokala företagen att gemensamt bilda detta centrum, där kärnan i verksamheten utgjordes av en mycket stor dator för utveckling av CAD/CAM. Verksamheten blev en stor framgång och småföretagarmiljön bidrog till att det i Skellefteå kom att växa fram ett svenskt centrum för CAD/CAM.

Ägandet är av stor vikt för det regionala näringslivets utveckling. Företag på tillväxt krävde kapital, stora investeringar. Ett tydligt drag i Skellefteå var att investmentbolagen blev betydelsefullare för den regionala utvecklingen från 1960-talet och framåt. Det var i första hand knutna till storbankerna och de nya ägarna till de medelstora skellefteföretagen blev i många fall Investor, Custos och industrivärlden. Detta är en viktig del i bakgrunden till den förändring i företagsutvecklingen som skedde i Skellefteåregionen och i Norrland och i hela landet under 1960- och 1970-talen. I Skellefteås fall spelade internationaliseringen en viss roll. Den fortsatta marknadstillväxten innebar att de måste gå utomlands och för detta krävdes det kapital. Förutom att investmentbolagen kunde tillgodose de medelstora familjeföretagens behov av kapital var deras kompetens till användning för att utveckla marknadsföringen. Det fanns stora kostnader i att bygga upp ett eget internationellt kontaktnät. Det intressanta i detta sammanhang är ändå att det tidigt skedde en motreaktion, samtidigt som denna förändring tog fart skedde det lokala kraftsamlingar och det uppstod lokala investmentbolag ur producerande företag som gjorde lyckade affärer. De framväxande lokala investmentbolagen utgjordes främst av Karolin Invest, Hellgren Invest, Bure AB, AB Scharins söner och Forss AB. De förra växte fram ur eller fick anknytning till den unga verkstadsindustrin, med de senare höll fast vid skogen och skogsindustrin. Till detta kom ytterligare två initiativ som hade som målsättningen att bredda den lokala förankringen av kapitalmarknaden. Det första AC-Invest, var statligt och det andra Contorta - till stor del privat. Deras målsättning var att främja lokal kapitalbildning och industriell tillväxt.

I samband med att den snabba tillväxten bröts under 1970-talet uppstod det nya funderingar om hur näringslivet skulle utvecklas i framtiden. Den kommunala strategin blev att öka samordningen och kunskapsuppbyggnaden. Det gällde att föra samman ortens företag och företagare för få tillstånd ett ökat samarbete och idéutbyte. Det skulle även ges stöd till de ledande industribranscherna: verkstäder och trä.

I spåret av de ökade satsningarna från tjänstesamhällets sida att utveckla det regionala näringslivet kan man skönja IT:s framväxt i Skellefteå. Den tog fart, dels genom ökade behov av rationaliseringar av administrativa tjänster hos myndigheter, dels genom ökade statliga satsningar, dels genom det ökade behovet av att effektivisera produktionsprocesser och produktutveckling inom det lokala näringslivet.

Tidigast tog den fart inom administrativ databehandling under 1960-talet. Ett av dessa tidiga dataföretag var Norrdata AB. De tillgodosåg större kunders behov, t ex andra norrländska kommuner och Skellefteå kraftverk. Förtaget utvecklade stora batchsystem, som Kommunlön 70 och Landstingslön 70. Vad som är av vikt att konstatera är att de nya lönesystemen utvecklades i nära samarbete med Skellefteå kommun och dess personal. I detta fall tog

företagsamheten inom IT fart i regionen genom att företaget drog nytta av den kommunala förvaltningen för att testa och utveckla nya produkter. Kommunen var också nöjd med att man fick igång ett företag inom denna bransch. Till stora delar var det frågan om en politisk satsning. De offentliga myndigheterna stod bakom etableringar som Norrdata men även liknande företagsetableringar som Kommundata. Dessa företag togs över av den statliga Celsiuskoncernen år 1994 och bytte sedan namn till Enator. En stor del av programutvecklingen för landsting och kommuner och dataproduktion är fortfarande kvar i Skellefteå. Dataföretaget utgjorde den största IT-arbetsplatsen i Skellefteå år 2000. Idag heter företaget TietoEnator och är i Skellefteå inriktade på verksamhetsanpassade datatjänster mot kommuner, landsting, statliga och privata företag. Man arbetar med administrativ databehandling, för storkunder med mycket resurskrävande förvaltningar.

Det kan även konstateras att programmering och systemutveckling i större skala avsedda för tekniska tillämpningar blev ett nytt verksamhetsfält under 1980-talet. Denna inriktning påverkades markant under detta decennium, då försvaret lade ut beställningar för JAS-projektet. Ericsson och konsultföretaget Programator startade ett företag i Luleå (Erisoft) där man försökte dra nytta av utbildningen och den tekniska forskningen vid Högskolan. Redan följande år ville man expandera och utökade verksamheten med en avdelning i Skellefteå. Intresset för Skellefteå berodde på dess industriella karaktär och här kunde man verka lokalt med industriella tillämpningar. Verksamheten inriktades alltmera mot telekommunikationer, där en av de framgångsrikaste produkterna som utvecklades i Skellefteå blev ett testverktyg för mobiltelefonnät. Det utvecklades för alla digitala mobiltelefonnät och såldes till operatörer i hela världen. I slutet av 1990-talet omsatte det ca 200 miljoner kronor.

Erisoft är idag ett helägt dotterbolag till Ericsson. De externa kunderna har minskat i betydelse, och företaget är mera av ett produkt- och utvecklingsbolag inom koncernen. Vid sekelskiftet 2000 fanns det två företag inom Ericsson-koncernen i Skellefteå. Ericsson anslutningssystem AB producerar kablar m.m. till datorer. Ericsson Erisoft AB producerar programvara. Den sistnämnda är på väg mot tillväxt och hade 200 anställda. Den andra var på väg att dra ned sin verksamhet.

Dessa nya större IT-företag har haft ganska lite att göra med den traditionella Skellefteindustrin. Den traditionella industrin blev på ett annat sätt nära sammankopplad med den lokala företagsamheten inom den nya moderna servicesektorn. I verkstadsindustrin behövdes processtyrning och konstruktion, och flera av de anställningsmässigt sett mindre dataföretagen arbetade med detta och utvecklade egna system till lokala lösningar. Det förefaller som om behovet av detta slags tekniskt inriktade datatjänster bäst tillgodosågs av små företag med expertkunskaper, och många av dem var lokalt förankrade. Ett nytt litet kluster av små kunskapsföretag utvecklades, som i första hand var inriktade på att sälja sina tjänster till den lokala marknaden - i Skellefteå och grannkommunerna. Den lokala småföretagsamheten fick därmed nya former i Skellefteå inom den nya tjänstesektorn.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att regionens näringsliv håller på att förändras. Fortfarande finns det ett beroende till den traditionella basindustrin och det skapar ett beroende på gott och ont. Man kan se hur denna industriella kompetens tillfört nya resurser till regionen och varit en viktig del i att utveckla den nya servicesektorn. Samtidigt kan det konstateras att tillväxtmöjligheterna för vissa delar av industrin inte är lika goda som det än gång varit. Detta skapar kvarvarande strukturella problem och svårigheter att generera sysselsättning till regionen. Det finns dock en stark tradition av småföretagsamhet som verkar kunna överleva och förändras under nya krav, men denna form av företagsamhet har tidigare

varit beroende av familjeföretagandets möjligheter och villkor att utvecklas i regionen. Hur en sådan form av företagsamhet kommer att påverkas är av stor betydelse för en region som Skellefteå.

Källor

Denna forskning bygger på intervjuer med företagare, lokala myndigheter, och tidigare verksamma vid Boliden-företaget, primärmaterial från olika lokala och nationella arkiv, tidigare undersökningar, offentlig statistik.

Danell T & Gaunitz S., *Industrialismens Skellefteå under 200 år*, en bok som ej är publicerad men kommer ut under senare delen av hösten 2001.

Danell T., *Entreprenörskap i industrialismens gränsområde? En studie av lokala förutsättningar och företagarnätverk i Skelleftebygden under 1800- och 1900-talen*, Umeå 2000.

Danell T & Gaunitz S., Det levande entreprenörskapet: Ett ekonomiskt-historiskt perspektiv på företagandet i Skellefterregionen, kommer ut i en antologi under 2001, redaktörer Bengt Johannisson och Peter Aronsson: *Entreprenörskapets dynamik och regionala förankring*.

Danell T., *Företagande i industrialismens gränsbygder. Skelleftebygden under 1800-talet*, Umeå 1998.

Danell T., Skelleftebygden som kulturgräns för företagande. En studie av företagsutvecklingen i Skelleftebygden under 200 år, *Kulturens frontlinjer nr 9*, Umeå 1998.

Danell T., *Entrepreneurial Culture*, ej publicerad kommer ut i *Kulturens frontlinjer* under hösten 2001.

Fil.doc Torbjörn Danell

Institutionen för svenska och samhällsvetenskapliga ämnen

Umeå Universitet

901 87 Umeå

Tel: 090-786 78 07